

SERMAYE BİRİKİMİNİN SÜREKLİLİĞİ: KOBİ'LER ve ESNEKLİK

Cihan Karabulut

Giriş

Bu çalışmada günümüz kapitalist üretim tarzının yeni bir özelliği olarak belirtilen esneklik yaklaşımı çeşitli yönleriyle ele alınacaktır. Tarihsel bir üretim tarzı olarak kapitalizm, tarihsel gelişim süreci içinde gerek ideolojik hegemonya olarak gerek üretim tarzının tekniği olarak gerekse emek süreçlerinin ve emeğin denetimi olarak birçok farklı aşamadan geçerek günümüze gelmiştir. Bugün gelinen noktada esnek üretim tarzı, esnek işgücü piyasaları ve esnek birikim tarzı bir fenomen olarak ortaya çıkmıştır. Ancak yeni olan sadece esneklik yaklaşımı değildir. Esneklik ile beraber alt sözleşme ilişkileri, ekonomide kayıtdışı oranının hızla yükselmesi, işgücünün enformelleşmesi, sermayenin daha önceden aklından geçmeyen alanların kâr alanı olarak ortaya çıkması yani herşeyin gittikçe metalaşması “yeni” kapitalizme özgü olgular olarak değerlendirilebilir.

Kapitalizm, üretim araçlarının özel mülkiyetine, ücretli emek sömürsüne dayanır ve tam anlamıyla bir sömürü mekanizması olarak işler. Farklı üretim tarzlarını dönüştürür, kendine benzemeyen ne varsa sermaye birikiminin ihtiyaçları doğrultusunda biçimlendirir. Bir taraftan sürekli toplumu, devleti, üretimi ve sosyal alanı düzenleyici kurallar koyarken, diğer taraftan kendi koyduğu kuralları istediği zaman değiştirebilme esnekliğine ve serbestliğine sahip olmak ister. Liberalizmin temel felsefesini oluşturan ve Adam Smith tarafından ifade edilen “Laissezfaire, laissezpasser!” (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler!) anlayışı, söz konusu serbestliğin (esnekliğin) en temel sloganı olarak bilinmektedir.

Kapitalizmin tarihi bir anlamda onun kendini yeniden üretebilmesini sağlayacak araçları bulma ve hayata geçirme tarihidir. El birliği, manifaktür, Fordist ve post-Fordist üretim tarzları sermayenin tarihsel olarak benimsediği üretim tarzlarıdır ve hepsi kendi dönemlerinin güncel sorunlarına, krizlerine bir cevap niteliğindedir. Bu nedenle yazımızda öncelikle esnekliğin neye yanıt olduğu aranacaktır. Esnekliğin kavram olarak yeni olmasına karşın uygulama olarak yeni olup olmadığı sorgulanacaktır. Esnekliğin sınıfsal açıdan bakıldığında farklı sınıflar için farklı anlamlara gelip gelmediği, esnekliğin sonuçlarının toplumsal olarak her kesimin yararına mı yoksa belli bir sınıfın yararına mı (diğer bir sınıfın zararına mı) olduğu araştırılacaktır. Sermaye sınıfı tarafından gösterilen esneklik

yaklaşımı ile gerçekte yaşanan esneklik yaklaşımı arasında nasıl bir fark olduğu incelenecektir. Bunun için öncelikle nasıl bir metodoloji ile yola çıktığımız belirtilecek, ardından esneklik fenomenine giden yolda tarihsel arka plan incelenecek, hakim sınıfın esneklik yaklaşımı ele alınacak ve ardından günümüzde Türkiye’de esnekliğin ne ifade ettiği özellikle KOBİ’ler ve enformel istihdam açısından değerlendirilecektir.

1. Metodoloji

Bu çalışmada tarihsel materyalizmin anlayışı bir çerçeve olarak ele alınacak ve esneklik kavramı bu çerçevede değerlendirilecektir. Tarihsel maddeci bakış açısına göre toplumların tarihi sınıf mücadeleleri tarihidir. Sınıf mücadelesi ise güç ilişkileri ekseninde yaşanır. Üretim araçlarının özel mülkiyetini elinde bulduran sermaye ile emeğini satmaktan başka hayatta kalma aracı bulunmayan işçi sınıfı uzlaşmaz bir çelişki içindedir. Toplumun maddesel üretim araçlarını tekeline tutan egemen sınıf, düşünce üretme olanaklarını da (simgesel üretim araçlarının denetimini de) ele geçirmiş demektir (Marx, Engels, 2003). Bir diğer ifadeyle artık değere ya da ürüne el koyan sınıf bilgi üretme olanaklarını ve aynı zamanda sömürüyü gizleme olanaklarını da elinde bulundurur. Bu anlamda sermaye sınıfının son dönemde üzerinde özellikle durduğu ve yaşanan krizlerle, uyumsuzluklara bir çözüm olarak sunduğu esneklik anlayışı da sorgulanmak durumundadır. Eleştirel bir sosyal bilimciden beklenen tüm toplumun yararına, “iyi” olarak sunulan olgu ve kavramları derin bir şekilde incelemesi ve görünenin ardındaki gerçeği açığa çıkarmasıdır.

Toplumsal bir ilişki olarak kapitalizm bütünsel ve tarihsel bir sistemdir. Tarihsel olmasının anlamı belirli bir tarihi anda ortaya çıkması ve evrensel olmasını ifade eder. Bütünsel olarak ise sadece üretim sürecinin yeniden ve sürekli tekrarlanması değil, bir bütün olarak kültürel, ideolojik ve toplumsal anlamda kendini yeniden üreten bir sistem olmasını ifade etmektedir. Bu anlamda esneklik olgusu ancak kapitalizmin bütünsel ve tarihi olarak incelenmesi sonucunda gerçek anlamını bulabilir.

Kapitalist üretim tarzı çağlar boyunca bir dizi dönüşüm ve değişim gerçekleştirmişse de sistemin özü artı değer yaratma, artı değere el koyma, sermaye birikimi gerçekleştirme ve bu birikimi yeniden artı değer yaratma temelinde üretime sokmaktır. Bu süreçte bir bütün olarak toplumsal sistem, sınıflar, sermaye yeniden üretilmektedir. Sermaye birikim sürecinin herhangi bir sebepten dolayı aksaması durumunda sistem her zaman bu tıkanıklıkları aşma yönünde bir refleks göstermiştir. Yeniden yapılanma, üretim tarzının kendini ayakta tutabilmesini sağlamak ve sermaye birikiminin genişleyerek sürmesinin önündeki engelleri aşabilmek için, önceden belirlenmiş ilke ve hedefler doğrultusunda, toplumsal ilişkilerde, emek süreçlerinde, yapılarda ve kurumlarda yaşanan dönüşüm olarak

tanımlanabilir (Aydoğanoglu, 2011a). Bu anlamda esneklik kavramı da yeniden yapılanma sürecinin bileşenlerinden biri olarak ele alınacak ve sermaye birikimi ve bu birikimin sürekliliğın sağlanması adına atılan adımlardan biri olarak değerlendirilmeye çalışılacaktır. Esneklik sadece üretim süreçlerine ya da işgücü piyasalarına ait bir kavram gibi sunulmaktadır. Yazıda bunun ötesine geçilmesi ve esnekliğin ideolojik düzeyde, makro anlamda ve kurumsal yapılanmada ne anlama geldiğinin anlaşılması da hedeflenmektedir.

2. Tarihsel Arka Plan

Esneklik yaklaşımının bugün öne sürülüp uygulamaya geçirilmesinin ardından tarihsel bir temel bulunmaktadır. Bu temel en basit haliyle sermayenin birikiminin önündeki engellerin kaldırılması ve sermayenin yeniden yapılanmasıdır. Bu bölümde esneklik yaklaşımına giden yolda bir önceki dönemin üretim tarzını ve esneklik yaklaşımının temellerini oluşturan tarihsel gelişmeleri kabaca değerlendireceğiz.

Üretim biçimi olarak esneklikten önce kapitalizme damgasını vuran üretim modellerini Taylorizm ve Fordizm olarak özetleyebiliriz. Taylorist modelde emek süreci, bilimsel iş örgütlenmeleri yöntemleriyle tam denetim altına alınmış, üretimin akışı ve çalışanların üretim sırasında yaptığı hareketlerin etkinliği en üst düzeye çıkacak şekilde sistematik hale getirilmiştir. Üretim büyük fabrikalarda kitlesel olarak yapılmış ve hızlı montaj hattıyla düzenlenmiştir (Aydoğanoglu, 2011b). Emek sürecinde bütün denetimin yönetime geçmesi gerektiğini savunan Taylorizmin başlıca üç ilkesi vardır. Birincisi, emek sürecinin basitleştirilmesidir. Emek sürecindeki basitleşme bütün üretim sürecinin parçalanmasını gerekli kılmaktadır. İkincisi, kafa emeğinin üretimden alınarak planlama düzeyinde merkezileştirilmesi, üçüncü ilke ise işçinin yaptığı işin her aşamasının yönetimde planlanması ve bu planın işçiye emirler biçiminde iletilmesidir (Braverman, 1974).

Fordizm ise emek ve teknolojinin örgütlenmesi anlamında bir sonraki aşamayı ifade eder. Fordizm, yalnızca bir kitle üretimi sistemi olarak değil, daha çok bütünsel bir yaşam tarzı gibi ele alınmıştır. Kitle üretimi, kitle tüketiminin yanı sıra ürünün standartlaşması demektir; bu ise yepyeni bir estetik ve kültürde bir metalaşma olarak değerlendirilmektedir (Harvey, 1999). Bir diğer anlamıyla Fordizm üretimin yoğunlaştırılmasıdır. Kayan bant sistemi ile ürünü meydana getiren her bir parça farklı bir tezgâhta, büyük miktarlarda üretilmekte, her işçi işin belirli bir kısmını yaptığı için vasıfsızlaşmaktadır. Üretim kitlesel olduğu için, tüketimin de kitlesel olması gerekmekte ve bu anlamda geniş pazarlar ön plana çıkmaktadır. Makineler standart bir ürüne göre tasarlanmış olduğu için bir ürün tipinden diğerine geçmek oldukça zordur, makinenin kullanım ömrünü tamamlaması gerekmektedir. Bu anlamda Fordist üretim tarzı katıdır, piyasada talep dal-

galanmalarına ve krizler nedeniyle üretimde meydana gelebilecek daralmalara hızlıca cevap veremez. Diğer yandan Fordist üretim tarzında bir ürünün değişik parçaları aynı fabrika içinde kitlesel olarak üretildiğinden işçiler de kitlesel olarak fabrikalarda yığılmış ve bu durum işçi sınıfı mücadelesinin de kitlesel olarak yapılabilmesine ve sendikal örgütlenmenin güçlenmesine fırsat yaratmıştır.

Artı değer üretme olanakları açısından bakarsak sermaye 1800’lü yılların sonuna kadar daha çok iş gününün uzatılması ile ifade edilen mutlak artı değeri üretmenin peşindeyken; işçi sınıfı mücadelesi ile işgününün süresi kısıtlanmıştır. Bu anlamda Taylorizm-Fordizm mutlak artı değer yerine, görelî artık değeri artırma arayışıdır. Görelî artık değer ise işgünü süresi aynı kalmak şartıyla, işçinin ücretinin karşılığı olan gerekli emek zaman miktarının azaltılarak, artık emek zamanının artırılmasıdır. Kısaca görelî artık değer işgünü süresi aynı iken, işin yoğunlaşması ve yeni teknolojiler sayesinde verimliliğin artırılması yoluyla üretimde çıktı artışının sağlanmasıdır. Bir diğer anlamıyla görelî artık değer yaratma süreci olarak Fordizm sermayenin birikim olanaklarının önünü açmıştır ve bu anlamıyla düşünecek olursak sermaye esnek davranmıştır ve yeniden yapılanmıştır.

Fordist üretim tarzının egemen olduğu özellikle II. Dünya Savaşı’ndan 1970’li yıllara kadar süren dönem “refah devleti modeli” olarak literatüre geçmiştir. Savaşlardan sonra ekonominin toparlanması gereği, işçilerin sınıf mücadelelerini fabrika sisteminde yükselterek kazanımlar elde etmeleri, SSCB’de sosyalist bir alternatif düzenin kurulmuş olmasının kapitalist dünyaya baskı yapması gibi sebeplerle bu dönemde sermaye ve işçi sınıfı arasında vahşi kapitalizm döneminin tersine görece bir uzlaşma gerçekleşmiştir. Bu dönem gelirin devlet eliyle yeniden dağıtıldığı, devletin kaynak kullanımında ve tahsisinde etkin olduğu bir dönemdir. Ancak yine de belirtmek gerekir ki bu dönemde devlet sermayenin ihtiyacı doğrultusunda temel altyapı yatırımlarını yapmış ve sermayenin güçlenip palazlanmasının önünü açacak düzenlemeleri, kapitalist düzenin yerleşmesini sağlayacak hukuki altyapıyı gerçekleştirmiştir.

Fordist üretimin ana karakterlerinden biri makinalaşmanın giderek artmasıdır. Makinalaşma ise sermayenin organik kompozisyonunun sürekli artmasına neden olmuştur. Rekabet nedeniyle firmalar sürekli makinalara yatırım yapmış ve canlı emeğin yerini zamanla ölü emek olan makinalar almıştır. Bu ise kâr oranlarında bir düşüşü beraberinde getirmiştir. Kâr oranlarındaki düşüş ile beraber burjuvazi elinde biriken sermayeyi yeni kazançlı alanlara aktaramamış, bu durum sermayenin aşırı birikmesine neden olmuş ve 1970’lerin başında kriz patlak vermiştir. Böylece uluslararası kapitalist birikim sürecinin uzun dönemli büyüme konjonktürü son bulmuş ve farklı bir birikim sürecine doğru gitme ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

3. Yeniden Yapılanmanın Bir Bileşeni Olarak Esneklik

Sermayenin 1970’li yıllardaki kâr oranlarındaki düşmeye ve aşırı birikime karşı geliştirdiği çözüm neo-liberalizm politikaları olarak adlandırılan uygulamaları devreye sokmak olmuştur. Bu dönemde neo klasik iktisadın “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” sözü tekrar gündeme gelmiş, piyasaların herhangi bir müdahale olmaksızın işlemesi gerektiği yoğun olarak işlenmiştir. Bu dönemde Keynesçi ulus-devlet biçimi ve onun sosyal refah devleti anlayışına dayanan müdahaleden yana iktisat politikaları sorgulanmaya başlamıştır. Talep yönlü politikalar yerini, özellikle emeğin maliyetini düşürecek ve sermayenin verimliliğini yükseltecek arz yönlü politikalara bırakmıştır. Çok uluslu şirketler küresel boyutta oldukça önem kazanmış ve ulus-devletler bu şirketlerin sermaye hareketliliği karşısında çaresiz durumda kalmışlardır.

1970’lerin sonundan itibaren monetarist ve neo-liberal paradigmanın yükselişe geçmesiyle, IMF, DB, DTÖ gibi uluslararası kurumlar bu paradigmanın değişmez kurumları haline gelerek dünyaya yeni liberal reçeteler sunmuşlardır.

Yaşanan değişim ve dönüşümün ardında sermaye birikimi sorunu yatmaktadır, bu nedenle geliştirilen çözümler de sermayenin önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik olmaktadır. Bu anlamda ciddi bir politika değişikliğinin olabilmesi için kurumsal, hukuki ve üretim süreçleri açısından topyekûn bir değişim gerekmiştir. Bu değişim genel anlamıyla sermayenin esnekleşmesi ile sağlanabilmiştir.

Fuat Ercan’a göre esneklik yaklaşımında makro ve mikro düzeylerini dikkate alarak, ikisini birden ele almak gerekmektedir (Ercan, 1997). Makro düzeydeki mekanizmalar bir bütün olarak ekonomik ilişkilerin dönüşmesini sağlayacak olan uygulamalardır ve piyasa yönelimli uygulamalar, devlet-ekonomi ilişkileri, kurumsal ve hukuki düzenlemeler bu kapsamda değerlendirilebilir. Günümüzde esneklik anlayışı daha çok üretim alanına hapsedilmekte, makro anlamda yaşanan esneklikler göz ardı edilmektedir. Makro anlamda gereken dönüşümler sermayenin talebi ile devlet tarafından yapılmıştır. Ekonominin liberalleşmesi, özelleştirmeler, liberalleşmeyi sağlayacak hukuki düzenlemeler ve yeni kurumsal yapılar sermayenin isteği ile devlet tarafından hayata geçirilmiştir. Makro düzeyde bir esneme sağlanmadan, mikro düzeyde, ileride ele alacağımız düzenlemelerin gerçekleştirilmesi olanaksızdır. Bu anlamda makro düzenlemeler mikro düzenlemelerin içinde yaşayacağı ortamı yaratmıştır diyebiliriz.

Mikro düzeydeki uygulamalar ise üretim ve dolaşım sürecine ait düzenlemelerdir. Yeniden yapılanma süreci ile beraber üretim parçalara ayrılmış; daha önce fabrika içinde bir bütün halinde yapılan üretimin farklı bölümleri emeğin daha ucuz olduğu bölgelere kaydırılmıştır. Genel anlamda emek sürecinin esnekliği, emeğin daha düşük ücretlerle, daha kısa dönemlerde ve daha güvencesiz

olarak çalıştırılması ve dolayısıyla işverenlerin sabit ve değişken maliyetlerden mümkün olduğunca kaçınabilmesi anlamına gelmektedir (Eraydın ve Erendil, 1996). Üretim sürecinin bir taraftan kendi içinde parçalara ayrılırken diğer taraftan hızlı bir şekilde esnekleşmesi, her parçanın en uygun yere yerleştirilmesini, üretimi en az maliyetle gerçekleştirme ve emeği en verimli şekilde kullanabilme olanaklarını yaratmıştır.

Üretim ve emek sürecinin parçalanması, üretimin bütününün ya da bazı bölümlerinin işgücünün ucuz ve bol olduğu bölgelere kaydırılmasını beraberinde getirmiş, böylece sermayenin bir yandan emek karşısındaki konumu güçlenmiş, diğer yandan da işçi ve emekçilerin birlik ve dayanışma bilinci zayıflayarak sendikal örgütlenme ve çalışma koşulları zorlaşmıştır. Bu süreç, emek piyasasını kuralsızlaştırarak çalışma yaşamına esneklik getirmiştir.

Kapitalizmin temelinde artı değer yaratma ve sermaye birikimi olduğunu söylemiştik. Bu anlamda esneklik uygulamaları sermaye birikiminin önündeki engelleri kaldırmanın bir yolu olarak karşımızda durmaktadır. Diğer bir deyişle sermayenin süreksizliğini giderecek her türlü düzende esnekliğin bir arayış olarak bulunduğunu söyleyebiliriz (Müftüoğlu, 2014).

Kapitalist düzende üretim araçlarının mülkiyeti özel iken, üretim toplumsal olarak yapılmaktadır. Bunun diğer bir anlamı üretime karar veren aktörler birbirlerinden bağımsız bir şekilde kârlarını maksimize etmeye çalışırken, üretim toplumsal olarak yapılmaktadır. Bu nedenle kapitalizmde herhangi bir ürünün arz-talep dengesi normal şartlar altında dahi bozulabilir. Liberaller bu dengeyi piyasanın görünmez elinin sağlayacağını iddia etmektedirler. Ancak esneklik uygulamalarından ve esnekliğin daha fazla talep edilmesinden anlıyoruz ki görünmez ele o kadar da güvenmiyor, işlerini sağlama almak istiyorlar. Esneklik uygulamaları ile, talebin canlı olduğu dönemde çalışmaya hazır bir işgücü, talebin daraldığı dönemlerde ise herhangi bir maliyet oluşturmadan işten kovulabilecek bir işgücü tasavvur edilmektedir. Bu anlamda kapitalist sistemin özünde var olan bir uyumsuzluğun yükleri işçi sınıfının üzerine yıkılmak istenmektedir.

Yaşanan sürece bir de artı değer üretme açısından bakarsak 1970 sonrasında mutlak ve görelî artık değer mekânsal olarak dekompozisyona uğramıştır. Bu süreçte üretimin parçalara ayrılması ile beraber merkez firmalarda görelî artık değer üretildiğini, bu firmalarda çalışanların diğerlerine göre görece daha iyi koşullarda çalıştığını; çevre firmalarda ise mutlak artı değer üretildiğini, bu firmalardaki çalışanların ise daha kötü koşullarda ve enformel olarak çalıştıklarını söyleyebiliriz (Ercan, 1997). Çevre firmalar genellikle emek gücünün ucuz olduğu, emeğin siyasi iktidar tarafından baskı altına alındığı geç kapitalistleşen ülkelerin firmalarıdır. Merkez firmalar küresel çapta büyük firmaları ifade ederken çevre firmalar ise KOBİ'leri ifade etmektedir. Bu anlamda geç kapitalistleşen ülkelere düşen emeğin ücretini düşük seviyelerde tutarak küresel rekabette ayak-

ta kalabilmektir. Çalışanlar açısından ise düşük ücret, yoksulluk, sosyal haklarda azalma, güvencesizlik, örgütsüzlük ve kötü çalışma koşulları anlamına gelmektedir. Buradan çıkaracağımız sonuç ise bir bütün olarak esneklik sistemi erken kapitalistleşen ile geç kapitalistleşen firmalar için aynı anlama gelmediği gibi, sermaye ve işçi sınıfı açısından da aynı anlama gelmemektedir. Merkez-çevre firma ayrımına neden olan üretimde bölünme firmalar arası değişim ilişkisi olarak “alt sözleşme ilişkisi”nin özü güç ilişkisidir. Bu ilişki eşitsiz, asimetrik ve hiyerarşik bir ilişki biçimidir (Müftüoğlu-Ulukan, 2010). Küresel rekabet içinde tutunabilmenin yegâne yolu en az maliyetle üretim yapabilmektir. Bu durum işgücü piyasalarının ve üretim sürecinin esnekleşmesinin önemli sebeplerinden biridir.

Üretimin parçalara ayrılarak mutlak artı değer içerecek üretimin çevre ülke ve/veya firmalara aktarılmasının bir diğer boyutu da değişmez sermaye oranının azaltılması, stok maliyetlerinin düşürülmesi ve piyasanın talebine ayak uydurabilmektir. Tam zamanında üretim sistemi ile piyasadaki ani dalgalanmalara hızlı cevap verebilecek bir üretim örgütlenmesi buna örnek olarak gösterilebilir. Böylece talep oldukça çevre firmalara sipariş verilecek, talep olmadığında üretimin büyük bölümü firma dışında gerçekleştirildiğinden, oluşabilecek risklerden kaçınılacaktır. Bu anlamda piyasa riskleri veya talep artışı durumunda üretim çevre firmalara transfer edilmektedir. Kriz veya talepteki dalgalanmalara uyum göstermesi gereken çok sayıdaki çevre firma da bu duruma uygun şekilde istihdamı esnekleştirmekte, işçinin sosyal sigorta ödemelerinden ve kıdem tazminatı gibi sosyal haklarından kaçınabilmek için enformel istihdama yönelmektedir.

Üretimin parçalara ayrılarak esnekleştirilmesi süreci küresel bazda emeğin çevre firmalarda yoğunlaşmasına neden olurken bu durum emek cephesinin örgütlenmesi önünde ciddi bir engel teşkil etmiştir.

Esnek üretimde teknolojinin ve bilgisayar sistemine dayalı uygulamaların yoğun olarak kullanılmasıyla beraber sermayenin devir hızı artmakta, böylece emek daha yoğun şekilde sömürülürken diğer yandan aynı teknolojik imkânlarla emeğin denetimi üst seviyelere çıkarılmaktadır. Bazı firmalarda işçinin tuvalet ihtiyacını gidermek için kart okutması gerekmektedir. Bir diğer örnek ise beyaz yakalı çalışanların işle ilgili kullanım haricinde internete girebilmelerini önlemek için web filtresi adı altında otomatik engelleme sistemi kullanılmaktadır. Bu örnekler çoğaltılabilir.

İşgücü piyasalarının yukarıda anlatıldığı şekliyle esnekleşmesi ile beraber esnek istihdam modelleri olan kısmi süreli çalışma, geçici çalışma, belirli süreli iş akitleri kapsamında çalışma, ev eksenli çalışma türlerinde artış meydana gelmiştir. Örneğin 1983-1995 yılları arasında Fransa’da belirli süreli iş sözleşmeleri oranı %3,3’ten %12’ye; İspanya’da ise %11’den %35’e yükselmiştir (Guell’den aktaran Ongan, 2004). Üstte sıralanan esnek istihdam türlerinin işgücü açısından en önemli sonucu güvencesizliktir. Bu durum, üretim araçlarına ve yaşamına fi-

nansa edecek olanaklara sahip olmadığı için emek gücünü satmak zorunda kalan emekçiyi, yaşamını sürdürmesini olanaksız hale getirecek risklerle karşı karşıya getirmektedir (Müftüoğlu, Ö. 2014).

4. Türkiye’de “Gösterilen” Esneklik

Günümüzde sermaye birikiminin önünü açmak amacıyla uygulamaya konulan neo-liberal politikalar, esnekleşme gibi kavramlar topluma sunulurken üzerlerine onları olduğundan farklı gösterecek etiketler yerleştirilmekte, bir nevi makyaj ve süsleme ile bu kavramlar tüm toplumun yararına gibi gösterilmektedir. “Örneğin emek gücünü satma, yerine kariyer planlanma; işçi-emekçi, yerine işgören, işçi sağlığı, yerine iş sağlığı; kadrolu, yerine sözleşmeli 4/c, 4/b, 50/d vb.; kamu işletmeciliği, yerine özelleştirme; sendikalaşma, yerine insan kaynakları yönetimi, toplam kalite yönetimi gibi kavramlar kullanılmaktadır.” (Müftüoğlu-Tanış, 2010). Gerek sermaye temsilcileri tarafından gerekse iktidar sözcüleri tarafından neo-liberal döneme geçiş ve özellikle esneklik ile ilgili konularda bunları olumlayan söylemler geliştirilmiştir. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu’nun 1996 yılındaki bir belgesindeki aşağıdaki söylem hem makro hem de mikro esneklik uygulamaları için çarpıcı bir örnektir;

“Küreselleşme hareketleri, artan uluslararası rekabet ve teknolojik ilerlemeler, maliyetlerin düşmesi, asgari maliyetle azami, kalite sağlama çabası, esnek mevzuat ve atipik çalışma biçimleri gibi yeni mesleki kavramların öncülüğünü yapmaktadır.” (TİSK, 1996).

TİSK kendinden bekleneceği şekilde sermaye sınıfının çıkarlarını temsil etmekte ve esnek çalışma modellerinin öncülüğünü yapmaktadır.

Aşağıdaki satırlar ise TÜSİAD’ın 2009 yılındaki bir metninden;

Artık dünyada, klasik çalışma ve iş sözleşmesi türlerinden uzaklaşarak, çağrı üzerine çalışma, kısmi süreli çalışma, iş paylaşımı, geçici iş ilişkisi, evde çalışma, tele çalışma gibi atipik iş sözleşmesi türleri yaygınlaşmakta; yıllık hesaplar, kayan iş süresi, telafi edici çalışma, yoğunlaştırılmış iş haftası, kısa çalışma gibi esnek çalışma süreleri uygulanmaktadır.

4857 sayılı İş Kanunu’nun içerdiği esnek çalışma düzenlemeleri istihdamın ve rekabet gücünün artırılması yönünden çok sınırlı ve engelleyicidir.

Esnekliğin bir aracı olarak kabul edilen alt işveren müessesesine ilişkin aşırı kısıtlayıcı şartlar yeniden düzenlenmelidir (TÜSİAD, 2009).

İlgili metinde yıllık ücretli izinlerin taleplerin daraldığı dönemde kullanılması, ücretsiz izin kullanılması gibi esneklik talepleri de mevcuttur. Esnek çalışma ile ilgili hukuki düzenlemeler talep edilmekte ve buna gerekçe olarak da istihdam ve rekabetin artırılması gösterilmektedir. Ancak yazımızın temel ekseni olarak ifade ettiğimiz gibi esneklik yaklaşımlarının temel amacı sermaye birikiminin önündeki engellerin kaldırılmasıdır.

Sermaye ve hükümet cephesinin esnekliğe bakış açılarını son dönemde en net şekilde ifade eden metinlerden biri de Ulusal İstihdam Stratejisi (UİS) belgesidir. Bu belgenin konumuz bağlamında bizi ilgilendiren en önemli politika eksenini “işgücü piyasasında güvence ve esnekliğin sağlanması” başlığında özetlenen maddedir. Buna göre temel strateji olarak “değişen ekonomik şartlara uyum, işletmelerin rekabet gücünü korumak ve kronik işsizlik sorununa çözüm için” işgücü piyasalarının esnekleştirilmesinin gereği vurgulanmaktadır. Buna gerekçe olarak ise işgücü piyasalarındaki katılımlar gösterilmektedir. İşgücü piyasalarının katı olduğu iddiası ise İstihdam Koruma Mevzuatı indeksinde Türkiye’nin 40 ülke arasında en katı piyasalara sahip ülke olması örnek olarak gösterilmektedir. Oysa Tangian’ın gerçek esneklik olarak tanımladığı ve ampirik bulgulardan yola çıkarak hazırladığı tabloda Türkiye işgücü piyasaları açısından en esnek ülke haline gelmektedir (Tangian’dan aktaran Ulukan, 2014). UİS metninde ayrıca bir diğer göz boyama ise esneklik kelimesinin yanına “güvence” kelimesi getirilerek (Güvenceli Esneklik) esneklik kavramının yarattığı olumsuz imaj giderilmeye çalışılmaktadır. Yabancı literatürde “flexiblesecurity” ifadesinin kısaltması olarak geçen “flexicurity” Türkçe’ye “güvenceli esneklik” olarak çevrilmiştir ancak Aziz Çelik’e göre olması gereken “esnek güvence”dir (Çelik, 2012). UİS’de yer alan “güvenceli esneklik” kavramı esnekliğe bir güvence getirmiş gibi görünmekte ve olumlu bir imaj yaratmaktadır. UİS belgesinde ayrıca kıdem tazminatının fona devredilmesi,¹ bölgesel² asgari ücret uygulamasının getirilmesi, belirli süreli çalışmanın yaygınlaştırılması gibi öneriler de bulunmaktadır. Tüm bu önerilerin dayanağı küresel rekabete uyum sağlamak, işsizliği azaltmak ve istihdam yaratan büyüme gibi sebeplere dayandırılmıştır. Ancak asıl hedef açıkça işgücünü daha da ucuzlatmak, örgütsüz kılmaktır. Küresel rekabete uyum sağlamak ise UİS belgesinin en gerçekçi ifadesi olarak durmaktadır.

UİS belgesi bütünsel olarak incelendiğinde sınıfsal bir metin olduğu ve sermaye çevrelerinin çıkarlarını yansıttığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Türkiye’deki üç büyük işçi konfederasyonu da UİS metinleri ile ilgili görüşmelere katılmamasına rağmen hükümet cephesi belgenin sosyal tarafların katılımıyla hazırlandığını iddia ederek toplumu yanlış yönlendirmeye çalışmaktadır. DİSK, UİS belgesini, Cumhuriyet tarihinin, emeğin kazanılmış haklarına yönelik en önemli saldırısı olarak değerlendirmektedir. DİSK’e göre, sermaye kesimlerinin bu alandaki beklentilerinin neredeyse bütünü bu belgede kendisine yer bulmaktadır (DİSK, 2012).

UİS eylem planları belgesinde makroekonomik çerçeve içinde “Türkiye’de yapısal işsizliğin yüksek olmasının temel nedenlerinden biri işgücünün niteli-

1 İşveren örgütlerinin taleplerinden biri de kıdem tazminatı için 30 gün değil de 15 günün esas alınmasıdır. Yani kıdem tazminatının yarı yarıya indirilmesi talep edilmektedir.

2 Bölgesel asgari ücret uygulaması, asgari ücretin ülkenin daha yoksul bölgelerinde daha da düşmesi anlamına gelecektir.

ğinin düşük olmasıdır” değerlendirmesi yapılmaktadır. Ancak yine aynı belge içinde “Eğitim Durumuna Göre İşsizlik Oranı”nın yer aldığı tabloda lise ve yükseköğretim mezunları arasında işsizlik oranı 2004-2012 arasında %10 civarında seyretmekte ve daha düşük eğitim seviyelerinde işsizlik oranı daha düşük olmaktadır. Görüldüğü gibi belgeyi hazırlayanlar belirli bir sınıfsal açıdan durum değerlendirmesi yapmakta ve çözüm önerilerini de bu önyargılara göre yapmaktadırlar ancak kendi veri ve önermelerinde bile bir tutarlık sağlayamamaktadırlar.

5. KOBİ’ler ve Enformelleşme Bağlamında Esneklik

Dünyada yaşanan neo-liberal süreçten Türkiye de payını almış ve neo-liberal politikalara ilk yöneliş 24 Ocak 1980 kararları ile başlamıştır. Bu kararlar temel olarak Türkiye’nin dış dünya ile bütünleşmesini/eklemlenmesini sağlayacak uygulamalar ile beraber ihracata dayalı sanayileşme modeline geçişin ilk basamağıdır. Ancak o dönemde Türkiye emekçi sınıfının örgütlü ve güçlü olması nedeniyle bu kararların uygulanması ancak 12 Eylül 1980 darbesi ile mümkün olabilmektedir. Darbe neticesinde tüm siyasi partilerle beraber işçi sendikaları da kapatılmış, emeğin örgütlü gücü yok edilmiştir. Bu anlamda darbe hukukun, demokrasinin ve insan haklarının çiğnenmesi anlamına gelmektedir. Kanımızca darbe sermaye için bir makro esnekleşme uygulaması olarak değerlendirilebilir. İşgücünün ve üretim sürecinin esnekleştirilmesinin, güvencesizleştirilmesinin ideolojik, toplumsal ve kurumsal altyapısı darbe neticesinde sağlanmıştır.

Yeni dönemin liberal politikaları ile beraber ihracata dayalı büyüme ve içe dönük sermaye birikim dönemi başlamıştır. Bu politikalara göre dünya ekonomisinde Türkiye gibi geç kapitalistleşen, kırdan kente yoğun göçlerin yaşandığı ülkelere düşen ise yoğun rekabete ucuz işgücü ile cevap vermek olmuştur. Zaten ellerinde ucuz işgücünden başka da bir şey yoktur. Bu süreçten sonra küçük ve orta büyüklükteki firmaların sayısı hızla artmış, alt sözleşme ilişkilerine dayalı üretim ağırlık kazanmaya başlamıştır. TÜİK’in 02/10/2014 tarihinde yayınladığı bültene göre; “Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler (KOBİ) 2012 yılında toplam girişim sayısının %99,8’ini, istihdamın %75,8’ini, maaş ve ücretlerin %54,5’ini” karşılamaktadır (TÜİK, 2014). KOBİ’ler 2013 yılında ihracatın %59,2’sini gerçekleştirmiştir. Yine aynı rapora göre “İhracatta; 1-9 kişi çalışan mikro ölçekli girişimlerin payı %17,8 iken, 10-49 kişi çalışan küçük ölçekli girişimlerin payı %24,1, 50-249 kişi çalışan orta ölçekli girişimlerin payı %17,3, 250+ kişi çalışan büyük ölçekli girişimlerin payı ise %40,7 olmuştur”. Tüm bu veriler de göstermektedir ki sermaye belirli merkezlerde toplanmış, KOBİ’ler ise sayıca fazla olmalarına rağmen gerek ücretlerde, gerek ihracatta daha düşük bir paya sahip olmuşlardır.

Alt sözleşme ilişkilerine göre merkezde yer alan ve üretimin tasarımını ve montajını yapan bir merkez firma, bunun çevresinde birincil alt sözleşmeye

dayalı üretim yapan firmalar, bunların çevresinde sayıları daha da fazla ikincil alt-sözleşmeye dayalı üretim yapan firmalar ve bunların da çevresinde eve iş olarak ev eksenli çalışan kadınlar yer almaktadır (Palat'tan aktaran Ercan, 1997). Bu şekilde bir üretim tarzı ile alt sözleşme ilişkisinde yer alan çevre firmalarda uzun sürelere varan, ağır, yoğun, esnek bir çalışma temposu mutlak artı değer üretimine katkıda bulunmaktadır.

Alt işveren uygulamasının miladı, işçi sınıfının örgütlülüğünün en büyük saldırıyla karşı karşıya kaldığı 24 Ocak 1980 kararlarıdır. Bu kararlarla birlikte sermayenin işgücü üzerindeki denetimini sınırlandıran yasa hükümleri ve sendikal³⁻⁴ haklar adım adım erozyona uğratılmıştır. Sermayenin işçi haklarına saldırısını meşrulaştırdığı temel kavram ise esneklik olmuştur. Alt işveren de esneklik üst başlığının yaşama geçirildiği en etkili araçlardan birisidir (Özveri, 2014). Alt işveren uygulamasının hızla yaygınlaştığı sektörlere kabaca bakıldığında hızlı büyümenin, kıran kırana rekabetin olduğu her yerde alt işveren uygulamasının da yaygınlaştığını görmek olanaklıdır. Nevra Akdemir'in çalışmasına göre 1980 sonrasında özel sektör tersanelerinde bir alt sözleşme ilişkisi olan taşeronluk sistemi temel üretim formu haline gelmiştir (Akdemir, 2006). Bu durumu Türkiye'deki KOBİ'lerin toplam girişimlerin %99'u olduğu verisiyle birleştirirsek istihdamın çoğu açısından temel üretim tarzı fason ilişkilere dayalı küçük üretimdir diyebiliriz.⁵ Küçük üretim ise rekabetten dolayı çoğunlukla esnek ve güvencesiz, sağlıksız, örgütsüz çalışma koşullarını ifade etmektedir. Bu noktada Konya Organize Sanayi Bölgesi'nde çalışan işçilerin sözlerine kulak verelim;

“Ne iş yaptığımız belli değil. Şimdi adam beni tezgaha alıyor döküme yoluyor, sonra tekrar öte tarafa çağırıyor, yeri geliyor çay dağıttırdığı oluyor”- 21. Görüşmeci-İşçi (Durak, 2011).

“Vatan Sanayi'nde hiç bulundunuz mu siz? Orda da adam kırk sene seni dökümde çalıştırır sigortanı bile yapmaz senin. Her işte kullanır. Kalıpcı olarak giren, kumcu olarak giren, ocakçı olarak çalıştırılır... İşini yaptırıyor, sonra zamanı gelince de şutluyor seni” - 25. Görüşmeci-İşçi” (Durak, 2011).

İşçiler bu noktada esnekliği “bir iş yerinde birbirinden farklı birimlerde çalıştırılma” olarak ifade etmişlerdir. Bu durumun neticesinde emek yoğunlaşmak-

3 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından 24.01.2015 tarihinde açıklanan Türkiye'de sendikalaşma oranı %10,65'tir. Toplu sözleşme kapsamındaki sendikalaşma oranı ise %6-7 arasındadır. <http://t24.com.tr/yazarlar/aziz-celik/sendikalaşma-gerçekten-artıyor-mu,11132>

4 Örneğin Almanya'da sendikalaşma oranı %29, toplu iş sözleşmesi kapsamındaki işçi oranı ise %92'dir. <http://www.isgucdergi.org/?p=article&id=211&cilt=6&sayi=2&yil=2004>

5 TBMM'ye sunulan bir soru önergesine verilen cevapta 2012 Kasım ayı itibarıyla taşeron işçi sayısı 572.065 iken (<http://www.tbmm.gov.tr/d24/7/7-13599sgc.pdf>) 2014 yılındaki başka bir önergeye verilen cevapta 2014 yılı sonunda taşeron işçi sayısı 1.482.690 kişi olduğu belirtilmiştir (<https://www.tbmm.gov.tr/d24/7/7-43275sgc.pdf>). 2 yıllık sürede taşeron işçi sayısı 2 kattan fazla artış göstermiştir.

ta ve daha fazla artı değer yaratılmaktadır.

İşçilerin üzerinde durduğu bir diğer nokta ise enformelleşme ile ilgilidir. KOBİ'lerin bir diğer özelliği yüksek oranda kayıtdışı yer almalarıdır. 1980 sonrası gelişen neo-liberal politikaların üretim süreçleri açısından ortak özelliği üretimin parçalara ayrılması, küçük üretimin ve enformelleşmenin artması ve gerek işgücü piyasalarında gerekse üretim sürecinde esnekliğin artmasıdır. Bütünsel bir analiz yapıldığında tüm bu fenomenler aynı süreçte ortaya çıkmış ve gelişmişlerdir, birbirleriyle sıkı ilişki içindedirler.

Ucuz emeğe dayalı ihracat, artan rekabet, küçük üreticilerin yoğunlaşması ve kırdan kente göç ile yedek işgücü ordusunun büyümesi gibi nedenler ekonomide enformelleşmenin ortaya çıkmasına ve yaygınlaşmasına neden olmaktadır (Erdut, 2005-Toksöz, 2006). Enformel istihdamın sermaye açısından anlamı ucuz ve örgütsüz işgüçüdür. İşçilerin herhangi bir kaydı bulunmadığı için piyasanın durumuna göre talep olması halinde işçiler çalıştırılmakta, talep olmadığı durumlarda herhangi bir tazminat vs. ödenmeksizin işçi ile yollar ayrılabilir. Ayrıca işçilerin çalışma temposu ve gayretine göre işveren, işten çıkarmada keyfi davranabilmekte böylece işçilerin yoğun iş temposuna ve uzayan saatlerde çalışmasına zemin hazırlanmaktadır. Sağlanan işlerin azlığı, artan işsizlik, güvencesizlik, geçici ve düzensiz çalışma gibi sebeplerle işçiler ne koşulda olursa olsun buldukları işlerde çalışmaya razı olmak zorunda bırakılmaktadır. İşçiler için esneklik – KOBİ - enformel istihdam üçgeni adeta kısır döngüyü andırmakta, bu süreçler aynı anda hem birbirlerinin nedeni hem de sonuçları olarak ortaya çıkabilmektedirler. Bu durum aynı zamanda işçilerin örgütsüz olmalarının bir sonucu iken, diğer yandan da bu süreçlerin sonucunda işçiler giderek daha da örgütsüz bir duruma gelmektedirler. Nevra Akdemir'in Tuzla tersaneleri ile ilgili çalışmadan aktaracağımız şu pasaj durumu özetlemektedir;

“Tersanelerin, dünya piyasasına eklemlenmelerinin tek yolu, üretim ve emek süreçlerini enformelleştirmeleri, özel olarak da taşeronluk sistemiyle örgütlemeleridir. Taşeronların, tersanelerin yansıttıkları riski üstlenmelerinin ve esnekleşmelerinin tek yolu, enformel faaliyet ve istihdam yaratmaktır. İşçilerin bu yapı içinde tutunma ve emek güçlerini yeniden üretmelerinin yolu ise, enformel ağlar ve mekanizmalardır.” (Akdemir, 2006).

Türkiye’de kayıtdışı istihdam oranları %30’lar civarında seyretmektedir (SGK, 2014). Resmi istatistiklere göre kayıtdışı istihdamın bu kadar yüksek seviyede olması işveren ile işçi arasında, toplumun geniş kesimleri arasında gizli bir mutabakat veya kabul olduğu anlamına gelmektedir. İşveren bu durumdan kârlı çıktığı için bu süreci desteklemekte, devlet ise ucuz işgücü kullanan ihracata dayalı ekonominin başka türlü ayakta kalamayacağını bildiği ve en azından kayıtdışı da olsa istihdam sağlanarak sosyal patlamaların engellendiğini düşünerek bu sürece göz yummakta, emekçi ise işsizlik, güvencesizlik ve geçici çalışmanın

arttığı şartlarda hayatta kalabilmek için kayıtdışılığa mecburen katlanmaktadır.

Enformel istihdamın bir diğer boyutu ise ev eksenli çalışan kadınlar ve göçmenlerdir. Son dönemde yapılan bir çok çalışma kadınların evde yaptıkları üretimle küresel meta üretimine alt sözleşme ilişkileriyle bağlanan fason firmalara iş yaptıklarını ortaya koymuştur. Ancak kadınların bu üretimi resmi kayıtdışı istihdam oranlarına yansımamaktadır. Hane halkı işgücü anketlerinde kadınlara evde çalışma yapıp yapmadıkları sorulmamaktadır. Bu soru sorulsa bile kadınların çoğu bu tip çalışma ev işleri ile iç içe geçtiğinden kendisini çalışan olarak görmemektedir. Ev eksenli çalışma esneklik – KOBİ-enformel istihdam kısır döngüsünün bir tamamlayıcısı durumundadır. Kadınların hiçbir sosyal güvenceleri, iş veya gelir güvenceleri yoktur. Kısacası ev eksenli üretim saf bir esnekliğe işaret etmektedir.

Son dönemde Suriye'deki iç savaşın da etkisiyle Türkiye'ye göç eden insanlar ve ayrıca Afrika'dan göç eden insanlar da kadınlara benzer bir durumdadırlar. Aslında her yerde görünür durumdadır, bir kısmı çalışıyorlar ancak hiçbir şekilde resmi istatistiklerde yer almıyorlar. Kayıtdışı istihdam oranlarına ev eksenli çalışan kadınlar ve göçmenler de eklenince ortaya nasıl bir tablo çıkacağını kestirmek zordur. Ancak şu açıkça söylenebilir ki Türkiye'deki işgücü piyasaları katı değildir, gerek hukuki güvencelerin eksikliği, gerek KOBİ'lerin yüksek sayıda olması, gerekse kayıtdışı istihdamın ve işsizliğin yüksek olması sebebiyle emekçi sınıfın önemli bir kısmı her türlü esnekliğe yanıt verecek kadar örgütsüz ve mecbur durumdadır.

Esneklik, KOBİ ve enformel istihdam kavramları iş ilişkileri açısından değerlendirildiğinde işçilerin payına düşen örgütsüzlük, güvencesizlik, sağlıksız ve uzun çalışma koşulları olmaktadır. Türkiye'de emeğin örgütsüzleştirilmesi 1980 sonrası dönemde hem ihracata ve ucuz emeğe dayalı üretime geçilmesi sürecinde üretimin küçük işletmelerde yoğunlaşması ile hem de darbe ile beraber sendikal gücün kırılması ve sonraki dönemde örgütlü olmayı engelleyen iş yasalarının çıkarılmasıyla mümkün olmuştur. Üretimin küçük parçalarda, örgütsüz, güçsüz, ucuz işgücü sunan birimlerde yapılması hem uluslararası kapitalist sınıfın hem de bu sisteme eklenmeye çalışan geç kapitalistleşen ülkelerin başka çıkar yolu olmaması sebebi ile karşılıklı bir anlaşmasına dayalıdır.

İşveren için örgütlü işçi; ücretler, çalışma süreleri, çalışma koşulları ve sosyal güvence açısından pazarlık gücü elde eden işçi anlamına gelmektedir. Tüm bunlar işverenin elde edeceği artı değer azalması anlamına geldiği için örgütlü olmanın tüm yolları kapatılmaya çalışılmaktadır. İşçilerin dağınık mekanlarda, bir araya gelmeden çalışmalarını sağlayan taşeron üretim ve küçük işletmecilik bu anlamda örgütsüzlüğün önünü açmaktadır. İşçi örgütlülüğünün önündeki tüm yasal ve üretimden gelen engellemelere rağmen örgütlenmeye çalışan işçiler ise çeşitli yollarla yıldırılmaya çalışılmaktadır. Bunun en tipik güncel örneklerinden

biri Maltepe Üniversite Hastanesi'nde Dev Sağlık-İş'e üye olan 94 işçinin işten çıkarılmasıdır.⁶

Bu noktada ise karşımıza çıkan olgu güvencesizlik kavramıdır. Hem işgücünün genel olarak örgütsüz bir durumda olduğundan ortak bir tepki verememesi, hem de iş kanunlarının işçinin haklarını değil, sermayenin çıkarlarını gözetmesi nedeniyle işçiler herhangi bir sebeple (sendikaya üye olma veya işlerin daralması vb) işten çıkarılabilmektedir. Güvencesizlik temelde iş güvencesinden ve sosyal haklardan yoksun olma ve bu nedenle sürekli olarak gelecek kaygısıyla yaşama anlamına gelir. Bu anlamda, sadece çalışma koşullarındaki değil, bir bütün olarak yaşama koşullarındaki belirsizlikle tanımlanır (Oğuz, 2011). Güvencesizliğin bir diğer boyutu işçilerin hangi işi bulurlarsa o işe girmeleridir. Bu da beraberinde emek güçlerinin değersizleşmesini ve hayatta kalabilmek adına her türlü çalışma koşulunu kabul etme anlamına gelmektedir. Bu çerçevede geçici işler ön plana çıkmaktadır. DİSK-AR'ın raporuna göre Şubat 2015 döneminde geçici bir işte çalışıp iş bittiği için işsiz kalanlar toplam işsizler arasında en ağırlıklı kesimi oluşturuyor. Toplam işsizlerin %36'sı yani 1 milyon 160 bini geçici işlerde çalışanlardan oluşmaktadır. Yeni işsizlerde (1-2 aydır iş arayanlar) ise geçici bir işte çalışıp, iş bittiği için işsiz kalanların oranı %40, sayısı 496 bindir.⁷

İşgücü piyasası esneklik uygulamaları ile birlikte, iş güvencesine sahip, yüksek nitelikli çalışanlardan oluşan birincil (çekirdek) işgücü ve güvencesiz çalışanlardan oluşan ikincil (çevresel) işgücü şeklinde iki katmana bölünmüştür. Sayısal esneklikle özdeşleşen ikincil işgücü, kısmi süreli, belirli süreli ve geçici çalışma gibi standart dışı çalışma biçimleriyle çalışanlardan oluşmaktadır. İş güvencesine karşı çıkan görüşler, işletmelerin rekabet edebilirliğinin sağlanmasında işgücünün uyum yeteneğinin önemini vurgulamaktadırlar. Sayısal esneklik piyasadaki dalgalanmalara koşut olarak işçi alınmasını ve işçi çıkarılmasını ya da üretim süreci dışında hazır tutulmasına olanak sağlamaktadır (Erdut, 2004). Böylece güvencesizlik piyasadaki dalgalanmalara bir çözüm olarak gündeme getirilmektedir. Ancak güvencesizlik ve örgütsüzlük işgücünün baskı ve denetim altına alınması sürecinde birbirini tamamlayan ve besleyen birer olgudur.

1980 sonrasında üretimin parçalara bölünmesi, ucuz emeğe dayalı ihracat politikalarının uygulanması ve taşeronlaştırma süreci, çalışma koşullarında da bir dizi değişimi getirmiştir. Özellikle KOBİ'lerin yoğunlukla yer aldığı taşeron üretim koşullarında yoğun çalışma saatleri, iş kazaları ve cinayetleri, sağlıksız çalışma koşulları ve sosyal güvenceden yoksunluk ön plana çıkmaktadır. Sosyal-İş Sendikası'nın derlediği verilere göre 1988 yılında tam zamanlı çalışanların %27'si 50 saat üzerinde çalışırken, 2012 yılına gelindiğinde 50 saat ve üzerinde

6 <http://www.evrensel.net/haber/99109/maltepe-uni-hastanesinde-94-isci-atildi>

7 <http://www.disk.org.tr/2015/05/disk-ar-issizligin-girdabinda-kadinlargincler-ve-gecici-isciler-var/>

çalışanların oranı %49'a yükselmiştir. Yine aynı çalışmada OECD ülkelerinde haftalık ortalama çalışma süresi 42,5 saat iken Türkiye'de bu rakam 52,9 saat ile ortalamanın 10 saat üzerindedir (Sosyal-İş, 2013). Uzun çalışma süreleri, emekçilerin fiziksel, psikolojik ve sosyal sağlığını olumsuz etkilemekte; iş kazası ve meslek hastalığı riskini artırmaktadır. Ucuz emeğe dayalı üretim ve yoğun rekabet ortamında işverenler iş güvenliği ve sağlıklı çalışma ortamı oluşturma tedbirlerini bir maliyet unsuru olarak görmekte ve bu maliyetlerden kaçınmaktadırlar. Bu durum iş yerlerinde ölümlü ve yaralanmalı iş kazalarına neden olmaktadır. Bu kazalar hiçbir denetimin bulunmadığı taşeron tipi üretimde ve organize sanayi bölgelerinde faaliyet gösteren KOBİ'lerde yoğunlaşmaktadır. İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi'nin (İSİG) raporuna göre Türkiye'de sadece 2014 yılında en az 1886 işçi çalışma sırasında yaşamını yitirmiştir.⁸ Bu rakamın yarısı inşaat ve maden iş kollarında faaliyet gösteren firmalarda meydana gelmiştir. Meslek hastalıkları kaynaklı ölümlerle ilgili veriler çok kısıtlı olduğundan aynı rapora göre 2014 yılında 29 işçi meslek hastalığı sebebiyle yaşamını yitirmiştir. Ancak gerçek rakamın bunun oldukça üzerinde olduğunu öne sürebiliriz. İşçilerin önemli bir kısmının kayıtdışı ve örgütsüz olarak çalıştığı bir ortamda meslek hastalıklarının ve bu sebeple meydana gelen ölümlerin tespiti de zorlaşmaktadır.

6. Sonuç Yerine

Kapitalizmin tarihi onun kendini yeniden üretebilmesini sağlayacak araçları bulma ve hayata geçirme tarihidir. El birliği, manifaktür, Fordist ve post-Fordist olarak nitelenen üretim tarzları sermayenin tarihsel olarak benimsediği üretim tarzlarıdır ve hepsi kendi dönemlerinin sermaye birikim krizlerine, sermayenin sürekliliğini engelleyen durumlara bir cevap niteliğindedir. Tarihsel ve bütünsel bir açıdan bakıldığında esneklik yaklaşımı sadece üretim alanında değil, aynı zamanda kapitalizmin kendini yeniden üretmesini sağlayan toplumsal, sosyal, hukuksal ve kurumsal alanlarda da geçerlidir. Bu anlamıyla esneklik 1980 sonrasında bir bütün olarak kapitalizmin yeniden yapılanmasını sağlayan başlıca uygulamalardan biridir.

Esneklik uygulamaları (özellikle işgücü piyasalarının ve üretimin esnekliği) sermaye ve işçi sınıfı açısından farklı anlamlar ifade etmektedir. Sermaye sınıfının esneklik uygulamalarından beklediği, küresel rekabete ayak uydurabilmek için emek gücünün ucuzlaması, örgütsüz ve güvencesiz hale gelmesidir. Böylece artı değer üretimi artacak, işçi sınıfının ve sermayenin yeniden üretiminin alt yapısı sağlanmış olacaktır. Emekçi sınıfı açısından ise esneklik; iş güvencesi olmayan, sağlıksız şartlarda ve ancak geçimlik ücret elde edebileceği bir çalışma orta-

8 http://www.guvenlicalisma.org/index.php?option=com_content&view=article&id=12826:-2014-yili-is-cinayetleri-raporu-en-az-1886-isci-yasamini-yitirdi&catid=149:is-cinayetleri-raporlari&Itemid=236

mı anlamına gelmektedir. Bu durum aynı zamanda emeğin daha sıkı bir denetim altına alındığı ve dolayısıyla daha fazla sömürüldüğü bir iş ilişkisi ortamını yaratmaktadır. 1980 sonrası Türkiye’inde esnek çalışma biçimleri olan kısmi süreli çalışma, belirli süreli çalışma, geçici çalışma, özel istihdam bürosu aracılığıyla çalışma ve ev eksenli çalışma biçimleri hızla artmakta ve yaygınlaşmaktadır.

Sermaye sınıfı ve iktidar esneklik uygulamalarını bir çözüm olarak gösterirken bunu çeşitli ortak çıkarlara dayandırmakta ve öyle bir imaj yaratmaya çalışmaktadır. Esneklik uygulamalarının gerekçeleri kamuoyuna açıklanırken ülkede işgücü piyasalarının katı olduğu, esnekliğin işsizliğe ve istihdam yaratan büyümeye katkıda bulunacağı belirtilmektedir. Ancak bugüne kadarki uygulamalar ve ÜİS belgesinde önerilen çözümlere baktığımızda asıl amacın daha fazla kâr elde etmek, sermaye birikiminin önündeki engelleri kaldırmak ve emeği denetim altına almak olduğunu tespit ediyoruz.

Sermayenin 1970’li yıllarda girdiği krizden kurtulma adına ortaya koyduğu yeniden yapılanma sürecinde, üretimin küçük parçalara ayrılması ve alt sözleşme ilişkileri yoluyla emeğin ucuz ve baskı altında olduğu, tarımdan ciddi bir kopuşun yaşanıp ciddi bir emek gücünün serbest kaldığı Türkiye gibi ülkelere kaydırılması sürecinde KOBİ sayıları ve enformel istihdam hızla artmıştır. Geç kapitalistleşen ülkelerin küresel ekonomiye eklemlenmesi bu şekilde gerçekleşmektedir. Tüm bu süreçler birbirini besleyen ve en nihayetinde emeğin ucuz ve örgütsüz olmasına sebep olan süreçlerdir.

İşçi sınıfının bu sürece sınıfsal bir müdahalede bulunabilmesi için öncelikle örgütlü olması gerekmektedir. Ancak geçmişin fabrika tipi örgütlenmesi artık geride kalmıştır. Son rakamlara göre her 100 işçiden 78’i KOBİ’lerde istihdam edilmektedir. Üretim mekanları aşırı derecede farklılaşmış ve dağınık bir durumdadır. Dolayısıyla işçi sınıfı da dağınık durumdadır. İşçi sınıfının bu dağınıklığa uygun bir örgütlenme modeli geliştirmesi gerekmektedir. Bunu tarih bir zorunluluk olarak dayatmaktadır.

Kaynakça

- Akdemir, N. (2006), “Enformel Ağlar ve Mekanizmalar: Tuzla Tersaneler Bölgesinde Taşeronlaşma”, Tes-İş Dergisi, 2006 Haziran, İstanbul
- Aydoğanoğlu, E. (2011a), “Emek Sürecinin Dönüşümü”, Kültür Sanat-Sen Yayınları No: 5, Ankara
- Aydoğanoğlu, E. (2011b), “Fabrikada Emek Denetimi”, Evrensel Basım Yayın, İstanbul.
- Braverman, H. (2008), “Emek ve Tekelci Sermaye”, Kalkedon Yayınları, Çev: Çiğdem Çidamlı, İstanbul.
- Çelik, A. (2012), “Ulusal İstihdam Stratejisi: Ucuzluk, Esneklik ve Güvencesizlik”, ÜİS-Eleştirel Bir Bakış içinde, Ulusal İstihdam Stratejisi Sempozyumu, 13 Nisan 2012, Türk-İş, Ankara.

- DİSK (2012), “DİSK Yönetim Kurulu’nun ‘Ulusal İstihdam Stratejisi Taslağı (2012-2023) ile ‘Ulusal İstihdam Stratejisi Eylem Planı Taslağı (2012-2014)’ Metinlerine Yönelik Görüşleri”, <http://www.genel-is.org.tr/wp-content/uploads/2014/05/uis.pdf> erişim tarihi: 14.04.2015
- Durak, Y. (2011), “Emeğin Tevekkülü –Konya’da İşçi-İşveren İlişkileri ve Dindarlık”, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Eraydın, A. ve Erendil, A. (1996), “Üretimde Yeni Örgütlenme Biçimleri ve Esnek Süreçler”, İnsan, Toplum, Bilim, Derl. Kuvvet Lordoğlu, Kavram Yayınları, İstanbul.
- Ercan, F. (1997), “Tarihsel ve Toplumsal Bir Süreç Olarak Kapitalizm ve Esneklik”, 95-96 Petrol-İş Yıllığı, Türkiye Petrol Kimya Lastik Sanayi İşçileri Sendikası, İstanbul.
- Erdut, T. (2005), “İşgücü Piyasasında Enformelleşme ve Kadın İşgücü”, Çalışma ve Toplum, 2005/3, İstanbul.
- Erdut, Z. (2004), “Liberal Ekonomi Politikaları ve Sosyal Politika”, Çalışma ve Toplum, 2004/2, s.11-37.
- Harvey, D. (1999), “Postmodernliğin Durumu”, Metis Yayınları, Çev: Sungur Savran İstanbul.
- Marx, K. ve F. Engels (2003), “Alman İdeolojisi”, Eriş Yayınları.
- Müftüoğlu, B. G (2014), “Üretim Sürecinin Vazgeçilmez Esneklik: Var ve Yok Ettikleri Üzerine Bir Çerçeve”, “Türkiye’de Esnek Çalışma” içinde haz. Ö.Müftüoğlu – A.Koşar, Evrensel Basım Yayın, İstanbul.
- Müftüoğlu, B. G. ve Ulukan, U. (2010), “Sanayiden Tarlaya Değişim İlişkisi: Sözleşmeli Üretim/Çiftçilik ve Mülksüzleşme”, Toprak Mülkiyeti –Sempozyum Bildirileri, Memleket Yayınları, Ankara.
- Müftüoğlu, B. G. ve Tanış, B. (2010), “21. Yüzyılda Zonguldak Maden İşletmelerinde Çalışma Hayatı: Bir Kesit-Tek Gerçek”, Çalışma ve Toplum, Sayı: 25.
- Müftüoğlu, Ö. (2014), “Sunuş Yazısı”, “Türkiye’de Esnek Çalışma” içinde haz. Ö. Müftüoğlu – A.Koşar, Evrensel Basım Yayın, İstanbul.
- Oğuz, Ş. (2011), “Tekel Direnişinin Işığında Güvencesiz Çalışma/Yaşama: Proletaryadan “Prekarya”ya mı?”, Mülkiye Dergisi, Cilt: XXXV, Sayı:271, Ankara.
- Ongan, T. (2004), “Esneklik Yaklaşımının İstihdam Hacmi Açısından Değerlendirilmesi”, Çalışma ve Toplum, 2004/3, İstanbul.
- Özveri, M. (2014), “Alt İşveren (Taşeron) Sermayenin Örgütlü İşgücüne Başkaldırısıdır!”, DİSK-AR Dergisi, Kış 2014, İstanbul.
- SGK, (2014), “Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam Boyutu”, http://www.sgk.gov.tr/wps/-portal/tr/sigortalilik/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari/erişim_tarihi:15/04/2015
- Sosyal-İş, (2013), “Türkiye’de Fiili Çalışma Süreleri Sorunu”, Sosyal-İş Sendikası, Güncel Sorunlar Eğitim Dizisi-1, Eylül 2013, http://sosyal-is.org.tr/dosyalar/alma_sreleri.pdf erişim tarihi: 19/05/2015
- TİSK, (1996), “İş Yaşamında Esneklik”, TİSK Yayınları, İstanbul
- Toksöz, G. (2006), “Enformel Sektör, Enformel İstihdam: Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşma Nedenleri”, Tes-İş Dergisi, 2006 Haziran, http://www.tes-is.org.tr/TR/tesis_dergi/2006_haziran/pdf/dosya.pdf erişim tarihi: 12.02.2015
- TÜSİAD, (2009), “TİSK, TOBB ve TÜSİAD’ın Esneklik Konusundaki Ortak Görüş ve Önerileri” http://www.tusiad.org.tr/_rsc/shared/file/2009-07-23-Es

neklik-TISKTOBBTUSIADOrtaGorusRevizeMetin.pdf erişim tarihi:
15/04/2015

TÜİK, (2014), “Küçük ve Orta Büyüklükteki Girişim İstatistikleri, 2014” <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18521> erişim tarihi: 12/04/2015

Ulusal İstihdam Stratejisi ve Eylem Planları, 2014, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, <http://www.uis.gov.tr/Media/Books/UIS-tr.pdf> erişim tarihi: 12.04.2015

Ulukan, U. (2014), “Esneklik ve Güvence Arasında Bir Denge Mümkün mü? Avrupa ve Türkiye’den ‘Güvenceli Esneklik’ Pratikleri”, “Türkiye’de Esnek Çalışma” içinde haz. Ö.Müftüoğlu – A.Koşar, Evrensel Basım Yayın, İstanbul.